

Socialistický způsob života a vzdělávání dospělých

K výsledkům mezinárodní porady expertů

PŘEMYSL MAYDL

Evropské středisko pro volný čas a výchovu, Praha

I.

Mnohorozměrností společenských procesů je určena složitost jejich problematiky. Při počátcích studia kteréhokoliv z jevů bytí a vědomí společnosti více badatelé se tato mnohorozměrnost podílí velkou měrou na značných rozdílech a jenom částečných shodách ve zvolených východiscích a postupech, v zaujatých postojích a předkládaných hypotézách, ve vyslovených názorech a obhajovaných přesvědčeních, v dosahovaných výsledcích a v interpretovaných závěrech.

Filosoficko-světónázorová, vědecko-metodologická, třídně ideologická jednotnost je předpokladem postupné integrace získávaných dílčích informací do totálnějších poznatkových systémů, odrážejících stále úplněji, stále objektivněji, stále méně relativně zkoumanou realitu.

Také životní způsob a vzdělání jsou z rodu kategorií, k jejichž výzkumu lze — a nejen lze, nýbrž je nutno — přistupovat z různých hledisek, používat odlišných kritérií, metod a procedur. Vzdělání i způsob života jsou projevem přírodně historicky vzniklé druhé, kulturní přirozenosti člověka a sociálních skupin. Proniknutí do zákonitostí jejich vzniku, formování, přetváření, ustalování může jít se stejnou oprávněností po linii gnoseologické jako po linii historickomatematické, politickoeconomické, vědeckokomunistické, sociologické, pedagogické, psychologické atd.

Mnohost cest ještě umocňuje otázka: Jaký je vztah mezi životním způsobem a vzděláním? Vzdělání a výchova jsou jednou z nejvýznamnějších konstitutivních složek utvářejících životní způsob. Jsou jednou ze sfér, v nichž neobyčejně aktivně působí společenské vědomí, aby šířením idejí, poznatků, vzorů jednání a prožívání vytvářelo jednotně a soudržně organizovaný duchovní svět, v třídně antagonistických společnostech vždy podle kategorických postulátů a imperativů ideologie

vládnoucí třídy. Plní-li vzdělání funkci nástroje, prostředku tvorby životního způsobu, je tato tvorba současně jednou ze stránek vývoje lidské osobnosti. Vzdělání může být zároveň cílovou funkcí, hodnotovou orientací, k jejímuž dosažení napomáhá, případně se jí podřizuje určitý způsob života. V kapitalistické společnosti se může v některých vrstvách stát vzdělání jedním z hlavních, zdánlivě netřídních zdrojů společenské kariéry, elitářského sebepečení a sociálně prestižního vyvyšování.

Pro utváření socialistického způsobu života je vzdělání a výchova v duchu socialistických ideálů ve škole, v rodině a v dalších společenských institucích nezbytnou podmínkou a zároveň již jednou z forem, kterými je socialistický způsob života uskutečňován, ve kterých si jej všestranně a harmonicky rozvíjené osobnosti uvědomují a v souladu s ním co nejproduktivněji a nejsvobodněji žijí.

Problematika se dále rozšiřuje a komplikuje při řešení vztahu způsobu života ke vzdělávání dospělých, neboť tato oblast neomezuje vzdělávání na určitou část života, nýbrž naopak znamená jeho rozšíření na celý poškození život se zmnožením funkcí, cílů, obsahů, forem, metod, nositelů apod.

II.

Články o životním způsobu a vzdělávání dospělých, které přináší toto číslo Sociologického časopisu, vystihují ve svém souhrnu ideově teoretické i institucionálně praktické zaměření mezinárodní porady, která se touto problematikou v listopadu 1973 v Praze zabývala. Přítomní filosofové, sociologové, ekonomové a pedagogové, usilující o důsledně marxisticko-leninský přístup, se vzájemně a bezprostředně informovali o hlavních úkolech zpracovávaných v této oblasti na vědeckovýzkumných a vysokoškolských pracovištích socialistických zemí.

Zvláštní pozornosti se těšilo samo pojetí

způsobu života, k němuž se vyslovují všechny výše otištěné články. Na rozdíl od *J. Filipce* a *B. Filipcové*, kteří se soustřeďují na kategorii „způsob života“, považuje *A. Siciňski* (Filosofický a sociologický ústav PAV) užší termín „životní styl“ za přesnější, neboť se vztahuje k určitým charakteristickým rysům sociálních skupin. Definuje jej jako „oblast a formy každodenních činností lidí, specifické pro jejich společenské zařazení, tzn. kterými se toto zařazení projevuje a které jsou vnímány jakožto příznačné pro určitý styl, a tím způsobem umožňují společenské určení druhých lidí“. Siciňski rovněž doporučuje pracovat s axiologičtějším pojmem „kvalita života“. Tento pojem se vztahuje ke dvěma stránkám lidské existence: k možnostem plného rozvoje lidské bytosti a k životní spokojenosti. Podle Siciňského bude soutěžení mezi socialismem a kapitalismem v blízké budoucnosti spjata převážně se soutěžením mezi rozdílnou náplní „kvality života“.

V. I. Bolgov (Sociologický ústav AV SSSR) považuje za užitečné zavést pojem „kulturně technická úroveň pracujících“, který by označoval rozsah, kvalitu a strukturu poznání tříd, vrstev a sociálních skupin. Kulturně technická úroveň pracujících je jednou z podstatných složek způsobu života, její povaha a tempo závisí značnou měrou na společenských, především výrobních vztazích. Její růst je v kapitalistické společnosti pomalý a nerovnoměrný, zatímco v socialistické společnosti je stálý růst kulturně technické úrovně všech pracujících objektivním zákonem a základním rysem socialistického způsobu života.

V Německé demokratické republice je značně rozšířeno pojetí, podle něhož je socialistický způsob života ztělesněn v postavení člověka ve společnosti, v jeho chování a myšlení (včetně emocí). Vytváří se pod vedením strany dělnické třídy a je založen na podmínkách socialistické moci a socialistického vlastnictví.

G. Manz (Vysoká škola ekonomická, Berlín) studuje způsob života v úzké spojitosti s růstem hmotné a kulturní životní úrovně a s plánováním. Podle Manze je přitom zapotřebí zkoumat jednak postoje a typy chování na pracovišti, ve společnosti, v místě bydliště a v rodině, jednak způsoby individuálního uspokojování potřeb.

Sociálně ekonomické a plánovací hledisko vede Manze k pokusům o kvantifikaci norem vývoje způsobu života a lidských potřeb. Vychází především z ukazatelů dlouhodobého růstu životní úrovně, neboť objektivní vývojové tendence ukazují na její stále těsnější sepětí s utvářením socialistického způsobu života. Tyto Manzovy snahy mají příbuznost s pokusy o konstrukci statistických indikátorů pro rozbor způsobu života, prováděnými v ÚFS ČSAV a koordinovanými *M. Illnerem* a *J. Večerníkem*, a s některými pracemi Výzkumného ústavu životní úrovně v Bratislavě, vedenými *E. Magdolémem*.

Cenným kvantitativním ukazatelem životního způsobu jsou nesporně statistiky časového rozpočtu obyvatelstva.

N. Tichomirov, *L. Gordon* a *E. Klopov* (Ústav mezinárodního dělnického hnutí AV SSSR) pracují v souladu s tradicí výzkumu „bytu“ — s údaji o užití času při popisu každodenního života jednotlivců a sociálních skupin.

G. Lippold, spolupracovník *G. Manze*, po dlouholetých zkušenostech s přehledy časového rozpočtu v NDR ukazuje, že řádné využití těchto metod pro studium socialistického způsobu života vyžaduje splnit dva předpoklady: přejít od „časových rozpočtů“ k „časovým rozvrhům osobnosti“ a sledovat nejen postoje, ale i činnosti a motivy, které vedly k činnostem, a porozumět sociální situaci těchto motivací. Teprve pak je dostatečně zachycována podstata přijatých socialistických norem chování a nových životních zvyků, které se utvářejí pod vlivem socialistické ideologie.

Pro životní způsob je z mnoha důvodů neobyčejně důležitá dimenze *volného času*. Vždyť fungování socialistického životního způsobu je praxí a funkcí dialektického vztahu práce a činnosti v mimopracovní době, uskutečňujícího se teprve v socialistické společnosti. Maďarské výzkumy volného času, o nichž referovala *A. Losoncziová* (Sociologický ústav MAV), docházejí k závěrům, že struktura činnosti ukazuje na zásadní rozdíly ve způsobu života sociálních skupin a jednotlivců, že však popis struktury činností nemůže být ztotožňován se způsobem života. Mezi normativním postojem určujícím cíle formování způsobu života a strukturou uskutečňovaných činností je napětí. Proto se při poli-

tickém posuzování směrnic pro užívání volného času objevuje otázka — analogická otázkám při plánování výroby a výrobků: Je zapotřebí vypracovat souhrnný systém preferencí, který by zahrnoval celek způsobu života a který by byl poskytován, šířen a regulován státními a společenskými organizacemi, nebo je lepší zaměřit se jen na neuralgické body a na školu?

Pro sjednocování způsobu života v socialistické společnosti mají praktický význam všechny procesy doprovázející *demokratizaci výchovy*. V souvislosti s růstem volného času demonstruje J. Linhart (ÚFS ČSAV) na datech empirických výzkumů, jak je trávení volného času v socialistické společnosti ovlivněno aktuálním postavením ve společenské dělbě práce a dosaženým stupněm vzdělání. Odstraňování starých třídních nerovností vytváří postupně rovnost podmínek pro volnočasové aktivity. Ačkoliv jsou třídní rozdíly v obyvatelstvu velmi malé, přežívají mnohde silou zvyku a rodinných a skupinových tradic právě ve vztahu k volnému času staré návyky, nevyužívají se dostatečně všechny možnosti, poskytované socialistickou společností. Mnohá společenská a pedagogická zařízení nedokáží vždy najít správnou orientaci pro své programy, protože nejsou dost profesionálně připravena na to, aby včas rozpoznávala a účinně podporovala teprve se rodící socialistické vzory chování.

III.

Překlenutí bariér mezi vědními disciplínami není snadné ani ve stálých mezioborových společenskovědních týmech. Při projednávání vztahu životního způsobu a vzdělávání dospělých nedošlo k žádným interdisciplinárním nedorozuměním, představitelé různých věd stáli ovšem značně vyhraněně na pozicích svých věd. Při konfrontaci výchovy a vzdělání se životním způsobem se u pedagogů ukázala silná potřeba studia výchovy a vzdělávání dospělých jako systému. Nutnost *popisu současného systému výchovy a vzdělávání dospělých* zdůrazňuje zejména J. Pólturzycki (Výzkumný pedagogický ústav, Varšava), který přikládá velký metodologický význam historickému přístupu, potvrzujícímu úzké svazky vzdělávání dospělých s pokrokovými a revolučními společenskými

silami. Takový popis je nutno stavět na základě celkového obrazu vývoje příslušné společnosti. Teprve po zjištění její vzdělanostní úrovně a kulturních tradic je možno správně porozumět postavení vzdělávání dospělých v životě a kultuře, vymýtit přezívající názory, podle nichž jde jenom o činnost ve volném čase, zatímco ve skutečnosti vzdělávání dospělých stále více proniká do pracovní doby a stále více ji bude prostupovat. Teprve po popisu systému výchovy a vzdělávání dospělých na národní úrovni je možno uvažovat o srovnávacích popisech mezinárodních, při nichž je nejsignifikantnějším příbuzným nebo rozlišujícím znakem příslušnost k určitému společenskému systému.

Také R. Pachociński (katedra vzdělávání dospělých, Varšavská universita) se věnuje metodologickým problémům popisu celkové struktury výchovy a vzdělávání dospělých se zvláštním zřetelem k měření její účinnosti. Nejde mu však o matematicko-statistickou operacionalizaci. Opíraje se o Marxovo pojetí člověka, chce odhalit ty stránky osobnosti, které jsou vystavovány mnohosti vlivů výchovy a společenské reality, chce zjistit skutečné, a nikoliv často jenom předpokládané nebo proklamované účinky vzdělávání na proměňující se potřeby a zájmy účastníků.

Každý popis vyžaduje předběžnou dohodu o tom, co se do něho bude zachycovat a co se ponechá stranou jako nepatřičné nebo nedůležité. Za vzdělávání se většinou považuje záměrné získávání systematických informací. Toto vymezení je jistě velmi nejednoznačné. Jakou mnohoznačnost však do vytčení zásad popisu přináší skutečnost, že výchova — a týká-li se dospělých, platí to tím spíše — má své institucionální i neinstitucionální formy?

Podle J. Skalky (Filosofická fakulta UK) je do základních složek struktury vzdělávání dospělých zapotřebí začlenit i výchovně vzdělávací vlivy, které se prosazují mimo sféru vlastní výchovy. Je nezbytné přispět k objasnění a k širšímu uvědomění si tohoto faktu, který s vědeckotechnickým rozvojem nabývá stále větší důležitosti a je jedním z hlavních zdrojů úvah o „paralelní škole“ nebo extrémních názorů o nutnosti likvidace školy, které mají pochopitelně i své ideologické kořeny.

Za opouštění úzce institucionálního, sta-

tického pojetí systému vzdělávání dospělých se přimlouvá i *J. Vitečková* (ÚFS ČSAV). Jeho doplnění dynamickým hlediskem by umožnilo zachycovat procesy směřující k dosažení cílové funkce pro socialistickou společnost nejprizmatnější: povýšení vzdělanostní úrovně, které není jenom nástrojem rozšířené reprodukce pracovní síly, ale zároveň zmnožuje účast pracujících na řízení a správě společnosti, zlepšuje způsoby uspokojování duchovních a materiálních potřeb, zkvalitňuje užívání volného času a rozvíjí osobnost podle principů komunistické výchovy.

Pokusy o popis systému výchovy a vzdělávání dospělých jako instituce zakotvené v životě společnosti a závislé na jiných společenských institucích doplňuje *J. Li-večka* (Filosofická fakulta UK) taxonomickým uspořádáním vnitřních problémů výchovy a vzdělávání dospělých do návrhu ucelené pedagogické nauky. Do této nauky lze zařadit tyto problémové oblasti:

1. celoživotní výchovu,
2. psychologii dospělých, zvláště psychologii učení dospělých,
3. pedagogiku dospělých včetně teorie výchovy a vzdělávání dospělých,
4. speciální problémy školských, podnikových a mimoškolských (kulturně výchovných) forem výchovy a vzdělávání dospělých.

Pohled na výchovu a vzdělávání dospělých jako na celek usnadňuje zodpovědné vypracování *výchovně politické strategie*. *G. Schmelzer* (Humboldtova universita, Berlín) konstatuje, že ve fázi široké socialistické demokratizace výchovy si nová společnost vychovala svou početnou inteligenci. Klade si teoretickou otázku, jaká má být výchovně politická strategie rozvinuté socialistické společnosti: Orientuje-li se buržoazie na vysokoškolské vzdělání, neměla by společnost, jejíž vedoucí silou v celém životě je dělnická třída, stanovit jako prioritní výchovný směr prohloubenou péči o vzdělávání dělnické třídy, a to jak speciální výchovu pro dělnické profese, tak celoživotní výchovu osobnosti dělníka? Schmelzerovi připadá tato cesta realističtější než někdy až nadměrné úsilí o různé stupně školení řídicích kádrů. Toto stanovisko není podle Schmelzera v rozporu s neustále vzrůstajícími požadavky na vy-

sokoškolské vzdělání. Hlavní výchovně politický cíl orientovaný na dělnickou třídu zároveň znamená věnovat zvláštní pozornost potřebě zvyšování společenského postavení mistrů a jejich výchově ve shodě s neustále vzrůstajícími nároky na odbornost a na způsobilost řešit problémy lidských vztahů.

Také Bulharská lidová republika usiluje o vytvoření jednotného systému vzdělávání dospělých. Současné priority v něm představuje ustavování školského systému pro pracující, podniková výchova a postgraduální studium. O vývoji a struktuře škol pro pracující hovořila na poradě *M. Miltenová* (Vědeckovýzkumný ústav pedagogický, Sofia), o zákonné úpravě postgraduálního studia informoval *N. Andrejev* (Výbor pro vědu, technický rozvoj a vysoké školství, Sofia).

Sociálně ekonomickými příčinami růstu objektivní společenské potřeby vzdělanosti v socialismu jsou: odstraňování důsledků dělbý práce, sbližování tříd a vrstev a vyrovnávání rozdílů mezi jejich způsoby života. Uspokojování této potřeby není automatické. Je zapotřebí, aby rostly i subjektivní motivace pro získávání vyššího vzdělání. *J. Boguszak* (ÚFS ČSAV) si proto právem klade otázku, jak se vytvářejí *hodnotové orientace k výchově* ve vědomí dospělých v kontextu rozvoje socialistického způsobu života.

IV.

Mezinárodní porada expertů socialistických zemí, která jednala o změnách životního způsobu probíhajících pod vlivem rozvoje socialistické společnosti a nastupující vědeckotechnické revoluce, neobcházela nijak po špičkách skutečnost, že v chápání pojmů způsob života, životní styl, výchova a vzdělávání dospělých existují rozdíly. Přes tyto rozdíly se účastníci porady shodli na základních složkách lidské činnosti, společenských vztahů, potřeb a hodnot, které je zapotřebí brát v úvahu při vypracování struktury těchto pojmů. Výzkum těchto složek musí vycházet ze změn v sociální a třídní struktuře socialistické společnosti a musí být založen na sledování konečného cíle výstavby komunismu, kterým je utváření všestranně rozvinuté osobnosti.

Při diskusích o metodologických problémech byla zdůrazněna potřeba zkoumat životní způsob jak na úrovni současných objektivních tendencí společenského vývoje daného stadia (včetně tendencí vztahujících se k vlivům minulosti), tak na úrovni záměrného a účinnějšího užití existujících společenských mechanismů pro tvorbu socialistického způsobu života.

Základní vědecká, světonázorová a ideologická shoda spolu se společnou snahou zintenzívnit spolupráci vedla k řadě konkrétních doporučení. Mezi nejvýznamnější patří:

a) zahájit přípravné práce na dlouhodobém projektu výzkumu socialistického způsobu života a srovnávacího rozboru

způsobů života zemí socialistického společenství,

b) pracovat na popisu systémů výchovy a vzdělávání dospělých v socialistických zemích,

c) ustavovat pro práci na těchto úkolech skupiny expertů.

Evropské středisko pro volný čas a výchovu v Praze jako svolavatel a pořadatel mezinárodní porady bylo pověřeno podporovat prostřednictvím akademií věd socialistických zemí a národních komisí UNESCO hledání cest a forem, které by přispěly k vytvoření organizačních předpokladů pro zdárné pokračování v integrovanějším přístupu ke studiu socialistického způsobu života a vzdělávání dospělých.